

Ocene in poročila

Nadja Terčon: »Usidrali smo se na morje«. Vzpostavitev slovenskega pomorstva 1945–1958. Piran: Pomorski muzej – Museo del mare »Sergej Mašera« Piran – Pirano, 2015, 397 strani.

Monografija je dopolnjena doktorska disertacija avtorice, obogatena s številnimi fotografijami, od katerih so mnoge tokrat prvič objavljene. Obsega več kot 397 strani, saj začetne strani s predgovori in kazalom niso oštevilčene. Avtorica je knjigo posvetila generaciji začetnikov povojnega slovenskega pomorstva in spominu na očeta, mater in brata.

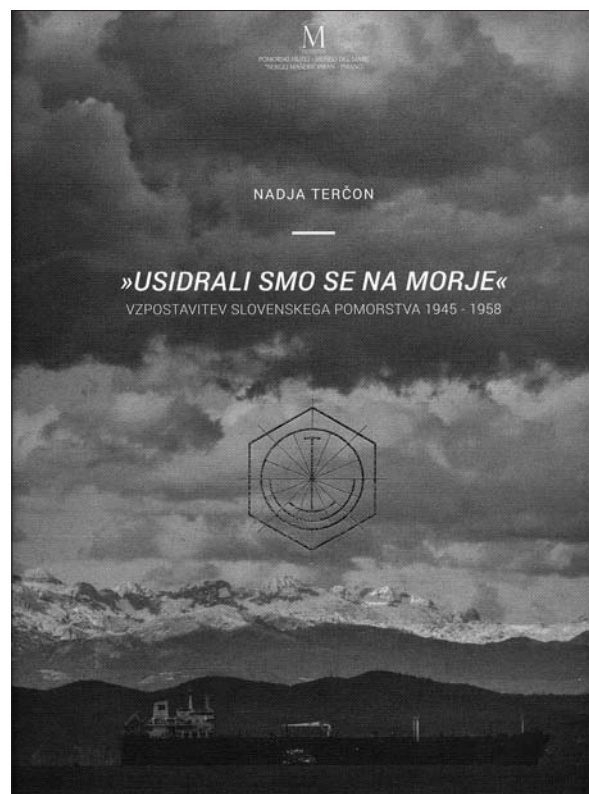
Delo je razdeljeno v več tematskih sklopov, ti pa še na podpoglavja. Opremljeno je z znanstvenim aparatom in povzetkom v slovenskem, italijanskem in angleškem jeziku. Glavnina študije je namenjena raziskavi vzpostavitve, organizacije in razvoja slovenskega pomorstva v severozahodni Istri od ustanovitve Mornariškega odreda Koper jeseni 1944 pa do 7. decembra 1958, ko je v novo пристanišče v Kopru priplula prva slovenska prekooceanska ladja Gorica, ki je bila last slovenskega ladjarja – Splošne plovbe.

Zaradi letošnjih (2016) dogajanj v Luki Koper postaja knjiga vse bolj aktualna in je že takoj ob izidu vzbudila veliko pozornost. Do sedaj je bila monografija predstavljena v Piranu, Kopru in Novi Gorici, o njej pa niso poročali le lokalni, temveč tudi osrednji slovenski časopisi in revije. Večina poročevalcev se je osredotočila predvsem na vlogo Uprave državne varnosti (UDV – bolj znane pod tedanjo srbohrvaško kratico UDBA) v procesu nastajanja slovenskega pomorstva, manj pa na druge vzroke in okoliščine, ki so vplivali na njegov razvoj.

Raziskovalci povojne slovenske gospodarske zgodovine so že kar nekajkrat opozorili na podobno vlogo UDV pri pomembnejših slovenskih gospodarskih panogah in podjetjih. Ko je Informbiro uvedel popolno ekonomsko blokado proti Jugoslaviji, ta še ni imela urejenega ekonomskega sodelovanja niti z zahodnoevropskimi državami niti z ZDA. Zato so tako pri zvezni kot republiških upravah državne varnosti ustanovili ekonomske odseke. Njihova naloga je bila prebiti trgovinsko izolacijo z zahodnoevropskimi državami in omogočiti nakup najnujnejših prehranskih artiklov, reprodukcijskega materiala in potrebnih strojev. Morali so najti način, kako zado-

stiti potrebam, ne da bi obremenjevali bolj ali manj prazno državno devizno blagajno. Ekonomski odsek slovenske UDV je začel delovati leta 1948; v njem je bilo več sektorjev, med drugim tudi sektor ilegalne trgovine, uradno imenovane reeksportna ali tranzitna trgovina. Ta je prinašala ogromne dobičke, ki jih je UDV namenila tudi za razvoj perspektivnih slovenskih gospodarskih panog na slovenskem ozemlju. Očitno je slovenska UDV svoje ilegalne posle, kolikor je le bilo mogoče, prikrivala pred zvezno upravo državne varnosti. To je, razumljivo, pripeljalo do napetosti tako z nekaterimi drugimi jugoslovanskimi republiškimi upravami za državno varnost kot tudi med zvezno in slovensko upravo državne varnosti. Seveda pa s tem nikakor ni mogoče opravičiti siceršnjega delovanja UDV, česar avtorica v monografiji niti ne poskuša.

Vsekakor je bil potek vzpostavljanja slovenskega pomorstva povezan z okoljem ter s tedanjimi političnimi, gospodarskimi in družbenimi vprašanji. Zato je avtorica najprej predstavila geografske značilnosti najsevernejšega dela Jadranskega morja in obale ob Tržaškem zalivu in njen mediteranski značaj ter s

tem povezano pomorsko usmeritev Slovenije, nadaljevala pa s kratkim pregledom zgodovine pomorstva na tem območju. K pomorskim dejavnostim prištevamo pomorski promet, pomorsko upravo, pristanišča, pomorsko šolstvo, ribištvo, ribjo predelovalno industrijo, ladjedelništvo, solinarstvo, turizem in morske športe. Dejavnostim, ki niso neposredno vplivale na razvoj pomorstva, je avtorica namenila manj pozornosti ali pa jih je omenila le bežno. Kljub temu da avtorica ni posebej obravnavala vojaške mornarice, pa v raziskavi o konstituiranju slovenskega pomorstva ni mogla spregledati formiranja Mornariške grupe IX. Korpusa poleti 1944 in ustanovitve Mornariškega odreda Koper jeseni istega leta. Zaradi njunega sodelovanja pri zaključnih osvobodilnih vojaških operacijah na obali je lahko Slovenija prek Jugoslavije pri zaveznikih zahtevala dostop do morja.

V ostalih predelih Jugoslavije se je povojna gospodarska obnova začela takoj po osvoboditvi, v današnji slovenski Istri pa se je začela deloma šele po ustanovitvi cone B STO, intenzivneje pa nato po njeni priključitvi k Jugoslaviji. V času okupacijskih con je primanjkovalo surovin, reprodukcijskega materiala in osnovnih življenjskih potrebščin, ki jih je prej zagotavljal Trst. Gospodarsko krizo je še poglobilo izseljevanje italijanskega prebivalstva iz teh predelov v Italijo, ki se je začelo že pred koncem vojne in se nadaljevalo do priključitve ozemlja k Jugoslaviji. Izseljenci so s seboj odnesli ne le vse svoje premoženje vključno s pomorsko opremo in večjim številom ladij, temveč tudi za obmorsko gospodarstvo potrebna specifična znanja in izkušnje. Poleg tega so bili »za vsak slučaj«, če bi ozemlje po koncu mirovnih pogajanj pripadlo Italiji, pod poveljstvom VUJA v Opatiji evakuirani tudi stroji in delovna oprema iz gospodarskih podjetij, pa tudi plovila in drugo premoženje v Jugoslavijo, predvsem na Hrvaško. To je še dodatno osiromašilo dejavnosti, povezane z morjem. Seveda niti demontirana tovarniška oprema niti drugo premoženje, vključno s plovili, niso bili nikoli vrnjeni.

Jeseni leta 1954 je Slovenija dokončno izgubila Trst ter tudi obalo med Devinom in Barkovljami s pretežno avtohtonim slovenskim prebivalstvom, pridobila pa je del obale od Debelega rtiča do reke Dragonje, vključno z obalnimi mesti Koprno, Izolo in Piranom. Vsa tri mesta so bila pred tem 90-odstotno naseljena z avtohtonim italijanskim prebivalstvom, le zaledne vasi so bile pretežno naseljene s slovenskimi prebivalci. Obalna črta je dolga komaj 46 km, del morja pa meri le 180 km². Posledice ločitve nekdanj enotnega političnega in gospodarskega prostora so bile tako za italijansko kot slovensko stran hude, predvsem za maloobalni potniški in tovarni promet, ki je postopoma povsem zamrl. Za obnovo in razvoj pomorstva in vzpostavitev centra, ki bi nadomestil izgubo Trsta, je bilo zaradi eksodusa italijanskega prebivalstva najprej treba zagotoviti dovolj nove de-

lovne sile. Poleg Slovencev so se na slovensko obalo v velikem številu priselili tudi ljudje iz drugih republik Jugoslavije, kar je spremenilo etnično strukturo prebivalstva.

Pomorska uprava je od osvoboditve dalje doživela vrsto reform, ki so bile sicer usklajene z razvojem povojne oblasti in družbenimi razmerji. Njena organiziranost in dejavnost pa sta ostali podobni staroavstrijski, le uradovala je v kar treh jezikih, saj je bil poleg italijanskega in slovenskega z novimi priseljenci dovoljen tudi t. i. srbohrvaški jezik, pa tudi vsi uradni nazivi pomorskih uradov so bili v hrvaščini. Tako je slovenizacija pomorskega poslovanja potekala zelo počasi, velike težave ji je povzročalo zlasti strokovno pomorsko izrazoslovje. Stanje se je nekoliko izboljšalo šele po ustanovitvi prve slovenske pomorske šole, ki je začela delovati leta 1947.

Pri ustanavljanju povojnega slovenskega pomorstva in povojne slovenske flote ni mogoče zaobiti vloge UDV. Ta je leta 1954 z ustanovitvijo slovenskega pomorskega podjetja Splošna plovba legalizirala tihotapljenje cigaret prek morja. Splošni plovbi je predala tudi svoje tri ladje, ki jih je iz dobička od preutihotapljenega blaga kupila še pred rešitvijo tržaškega vprašanja in predstavljajo začetek slovenske trgovske flote. Dotlej so bile namreč registrirane v tujih pristaniščih in so plule pod tujo zastavo.

S hitrim vzponom Splošne plovbe je postala vse bolj uresničljiva tudi zamisel o gradnji večjega in modernega slovenskega pristanišča, ki bi zamenjalo tržaško pristanišče. Kljub težavam s Hrvaško, ki je v novem pristanišču videla konkurenco Reki, in nasprotovanju zvezne vlade je konec leta 1958 prišlo do odprtja Luke Koper. S pristaniščem in dograjevanjem prometne infrastrukture je postal Koper koridor do srednje in vzhodne Evrope, kar je prineslo Sloveniji nove razvojne možnosti v mednarodni blagovni menjavi.

Čeprav je doslej veljalo, da naj bi bili za razvoj slovenskega pomorstva, zlasti za vzpostavitev in zaigon Luke Koper, zaslužni vodilni posamezniki na obalnem območju, pa je avtorica pokazala, da bi bila brez podpore v tedanjem najvišjem slovenskem političnem vrhu vztrajnost in entuziazem posameznikov zaman. Pri izvrševanju zastavljenih ciljev in idej pa so jim pomagali tudi Slovenci na vodilnih položajih v Beogradu. Med sooblikovalce slovenske pomorske politike je treba prišteti tudi Klub pomorščakov LRS. V nasprotju s konceptom preusmeritve slovenske trgovske mornarice na oceansko plovo se je Klub pomorščakov ob podpori hrvaške politike sicer zavzemal le za ponovno obuditev in razvoj male obalne plovbe, a so se člani Kluba trudili predstaviti pomen morja in pomorskih dejavnosti širši slovenski javnosti ter bili tudi pobudniki, da se muzej v Piranu posveti pomorskim vsebinam.

Svojo obsežno raziskavo avtorica konča s trditvijo, da je bil celoten proces vzpostavljanja sloven-

skega pomorstva, in ne le ustanovitve Luke Koper, načrten in državotvoren proces. Z njim je bil dosežen temeljni cilj razvoja gospodarstva na območju slovenske Istre. Misel dr. Jožeta Pirjevca, ki jo je izrekel ob 50-letnici ustanovitve Luke Koper, da pomeni ustanovitev in začetek poslovanja Luke že začetek osamosvajanja Slovenije, je avtorica dopolnila celo z mislijo, da je mogoče začetek osamosvojitve Slovenije pripisati UDV. Izpeljavo tako drznega in provokativnega zaključka pa je žal podala precej nerazumljivo oz. nejasno, in sicer: »Glede na to, da je pri ustanavljanju Splošne plovbe Piran sodelovalo ministrstvo za notranje zadeve oziroma Ekonomski odsek UDV, in da so morali voditelji SPP (Splošne plovbe Piran, op. LBK) modro ravnati, da so se izognili vsem pastem in nagajanjem hrvaške UDDBE, bi lahko izpeljali zaključek, da je osamosvajanje Slovenije v resnici 'začela' UDV« (str. 344). Ni namreč povsem jasno, ali avtorica meni, da so bili v kontekstu gospodarske osamosvojitve iz skupnega jugoslovanskega prostora že s samo ustanovitvijo Splošne plovbe postavljeni temelji bodočega slovenskega pomorskega prometa, ali pa predvideva, da je bil, tako kot pri konstituiranju Splošne plovbe, tudi pri konstituiranju Luke Koper prispevek UDV ključnega pomena, čeprav za to nima dokazov.

Brez dvoma prinaša monografija vrsto novih spoznanj o nastanku in razvoju slovenskega pomorstva v času čakanja na rešitev tržaškega vprašanja po drugi svetovni vojni ter o odločitvi za izgradnjo modernega pristanišča v Kopru. Vsekakor knjiga ni zanimiva le za zgodovinarje, pomorce in ljubitelje morja ter še redke žive udeležence dogajanj v tedanjem času, temveč bo nedvomno pritegnila tudi druge bralce. Zelo verjetno zaman upamo, da jo bo prebral kateri od odgovornih vladnih funkcionarjev. Če bi jo, bi morda spoznal, da morje prinaša državi gospodarsko moč in gospodarsko neodvisnost. Prav tako bi knjiga sedanji vladni eliti lahko pomagala razumeti, kaj morje pomeni prebivalcem, ki živijo na njegovi obali.

Kajti slovensko pomorstvo je po vojni nastalo iz nič, glavnino del pri njegovi izgradnji so opravili s prostovoljnimi delom tamkajšnji prebivalci in vojaki, deloma tudi vojni ujetniki in zaporniki s prisilnim delom, delavci in uslužbenci z udarniškim delom ter delovne brigade. Delavci Splošne plovbe so vsak mesec plačevali 7 odstotkov od bruto plače za stanovanjski fond svojega podjetja. S temi sredstvi so začeli graditi Lucijo, brez njihovega prispevka tudi Piran ne bil to, kar je. Po rešitvi tržaškega vprašanja je Slovenija sicer dobila od zaveznikov tudi finančna sredstva kot odškodnino za izgubo tržaškega pristanišča in kot pomoč pri izgradnji novega pristanišča. Od dodatnega denarja, ki ga je dobila Jugoslavija za razvoj krajev ob morju, pa slovensko obalno gospodarstvo ni dobilo niti centa. Po navedbi njenega dolgoletnega direktorja Koreliča naj bi bila Luka

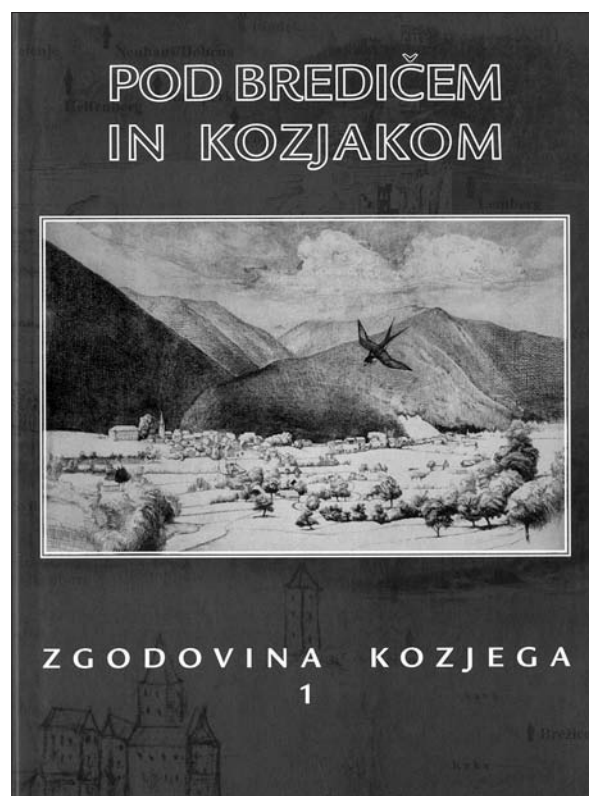
Koper svetovni fenomen, saj je izgradnjo pristanišča in infrastrukture začela večinoma graditi iz svojih sredstev, predvsem na račun plač delavcev in s pomočjo kreditov ter z zelo majhnimi vlaganji slovenskega gospodarstva. Današnji prebivalci v obalnih mestih in delavci v koprskem pristanišču so potomci in nasledniki teh, ki so po vojni gradili slovensko pomorstvo. Politiki, ki bi poznali vsa v monografiji navedena dejstva, se do njih ne bi obnašali tako omalovažujoče, kot se je to zgodilo ob letošnjem uporu zaposlenih v Luki Koper.

Ljudmila Bezljaj Krevel

Slavko Ciglencečki et al.: Pod Bredičem in Kozjakom: zgodovina Kozjega 1. Kozje: Občina, 2016, 180 strani.

V letu 2016 je Občina Kozje izdala knjigo oz. zbornik o preteklosti svojih krajev, ki se razprostirajo na 89,5 km² večinoma hribovitega območja vzhodne Slovenije. Občina v današnjem obsegu obstaja od leta 1994. Zaradi močno razgibane pokrajine v njej prevladujejo razloženi zaselki. Teh je po številu 23, združeni pa so v 6 krajevnih skupnosti: KS Buče, KS Kozje, KS Lesično, KS Osrednek pri Podsredi, KS Podsreda in KS Zagorje. Občina, ki spada z okoli

3.200 prebivalci med manjše v Sloveniji, je imela za izdajo knjige tehten razlog: največji kraj v njenem okviru, istoimensko Kozje, je 15. aprila 2016 praznoval častitljiv milenij od prve pisne omembe. Tedaj je cesar Henrik II. podelil savinjskemu mejnemu grofu Viljemu II. med drugim tudi posestvo v Kozjem v obsegu 30 kraljevih kmetij.

Zbornik je razdeljen na štiri sklope. Arheološka obdobja prazgodovinskega, antičnega in zgodnjersrednjeveškega časa nam predstavi Slavko Ciglencečki. Do sedaj pridobljeni izsledki kažejo na sporadično in skromno poseljenost tega ozemlja tekom stoletij pred našim štetjem. Ob rimski osvojitvi so na rodovitnejših predelih (ledina Groblje na Bučah, Orešje na Bizeljskem, Hrastje ob Bistrici) rimski kolonisti zgradili t. i. vile rustike. Večja naselbina je stala SZ od naselja Veliki Kamen, na terasi nad Topliškim potokom na območju ledine Dobrova. Tam so pri gradnji vodovoda sredi sedemdesetih let 20. stoletja v razdalji ok. 400 m našli sledove več stavb, dolgih okoli 10 m in grajenih s 70 cm debelimi zidovi. Življenje v tej naselbini nekoliko osvetljuje delno odkopana nekropola, katere bogati grobni podatki iz 1. in 2. stoletja naselbino omejujejo na zgodnje rimsko obdobje. Na koncu svojega sestavka Ciglencečki opozori, da bo za jasnejšo sliko potrebno opraviti številne nadaljnje raziskave.

Njegovemu sestavku časovno sledi prispevek Mihe Kosija, ki obravnava srednjeveško in deloma zgodnje novoveško zgodovino Kozjega. Prispevek se opira na obsežno arhivsko gradivo in literaturo, ter kot tak prinaša nekaj novih dognanj. Takoj na začetku Kosi opozori, da pri »znameniti« listini z omembo Kozjega iz Koroškega deželnega arhiva v Celovcu ne gre za original, temveč za ponaredek krške škofije, nastal ok. 1170–1171, vendar da njeno vsebino nesporno potrjuje ducat let mlajša avtentična listina Henrikovega naslednika, cesarja Konrada II. iz leta 1028, ki jo hrani isti arhiv. Avtor v prispevku tudi dokazuje, da so gospodje s Kozjega (nem. Trachenberg/Drachenburg, kar bi lahko prevedli kot »zmajeva gora/zmajev grad«) matični grad v svoji posesti zadržali do svojega izumrtja ok. leta 1510, tj. 125 let pozneje, kot se je domnevalo do sedaj. Prispevek lepo ilustrira rodovnik rodbine Kozjanskih. Gospodje s Kozjega so v grbu (kakopak) imeli zmaja; ta je danes tudi v grbu Občine Kozje.

Tretji sklop zajema prispevek Dejana Zadravca, ki nam na podlagi številnih arhivskih in drugih virov osvetli razgibano zgodovinsko dogajanje okoli gospostva Kozje v zgodnjem novem veku. Po Kristofu Kozjanskem (umrl ok. 1510) so gospostvo dedovali Rajhenburški, ki so si ga lastili nekje do leta 1570. Po njihovem izumrtju ga je pridobil Maksimilijan pl. Ruepp s Pfeilberga. V njegovem času, v letih 1572–74, je bila naselbina Kozje povzdignjena v trg. Leta 1575 je gospostvo podedoval mlajši Maksimilijanov

sin Janez, ki pa ga je že leta 1577 prodal Jakobu II. baronu Székelyju. Po smrti tega leta 1583 ga je do leta 1587 užival njegov sin Jurij, nato ga je kupil Zaharija pl. Schneeweiss. V rokah rodbine Schneeweiss je gospostvo ostalo do leta 1628. Tedaj so ga – sprva v zakup, od leta 1638 pa v trajno last – pridobili njihovi sorodniki, plemeniti Wintershofferji. Zaradi izostankov plačila deželnih davkov je dežela Štajerska gospostvo v letih 1648–1650 najprej zarubila, nato dala v zastavo in pozneje v zakup, dokler ga ni rodbina ok. leta 1662 ponovno pridobila v svojo last. Konec leta 1685 so bili njeni člani povzdignjeni med višje plemstvo, v baronski stan, in so pri tem nekoliko spremenili priimek v Wintershoffen.

Zadnji, tudi najobsežnejši sklop predstavlja prispevek domačega intelektualca profesorja Slavka Kremenška. Ta nam na preko 80 straneh predstavi zgodovinski razvoj Kozjega in njegovih prebivalcev v času prevlade meščanske družbe pa vse do konca druge svetovne vojne. Rastoči pomen Kozjega se zrcali v ustanovitvi župnije in dekanije (leta 1802) ter šole (leta 1805). Za baroni Wintershoffni je gospostvo v začetku 19. stoletja dedovala rodbina Gallenfels, nato pa je bil med letoma 1826 in 1870 njegov lastnik Janez Edvard Sekol. Ta je dal sredi 19. stoletja ob cerkvi pozidati mogočen dvonadstropni in pravokotni dvorec. Novozgrajena stavba je pozneje predstavljala stanovanje marsikaterega uradnika, saj je tovrstnih gradenj po ustanovitvi sodišča, davčne uprave, notariata, odvetniške pisarne, orožniške in davkarske postaje itd. v kraju primanjkovalo. Kremenškov prispevek pretežno sloni na njegovih lastnih izsledkih, raziskavah iz Zgodovinskega arhiva v Celju ter na zapisih iz kozjanske župnijske in šolske kronike. Bogato ga ilustrira slikovni material, ki so ga avtorju posredovale številne družine oz. ga je pridobil v nekaterih ustanovah (Muzej novejšje zgodovine Celje, Župnijski urad Kozje, Slovenski šolski muzej, Kozjanski park, Arhiv Republike Slovenije). Prispevek se zaključuje s koncem nemške okupacije oz. druge svetovne vojne v maju leta 1945.

Široko zastavljena knjiga oz. zbornik je prvi te vrste, kjer je pregledno predstavljena zgodovina krajev pod Bređičem in Kozjakom od prazgodovinskega časa pa vse do konca druge svetovne vojne. Kot takšen bo zagotovo našel svoje mesto na številnih knjižnih policah. Avtorjem in vsem zaslužnim za njegovo izdajo iskrene čestitke! Glede na zaključek in pomenljiv podnaslov bo v tem okviru predvidoma izšla vsaj še ena knjiga, kjer bo obravnavan čas od konca druge svetovne vojne pa do današnjih dni. Sklepamo pa lahko na še kakšno z drugo tematiko.

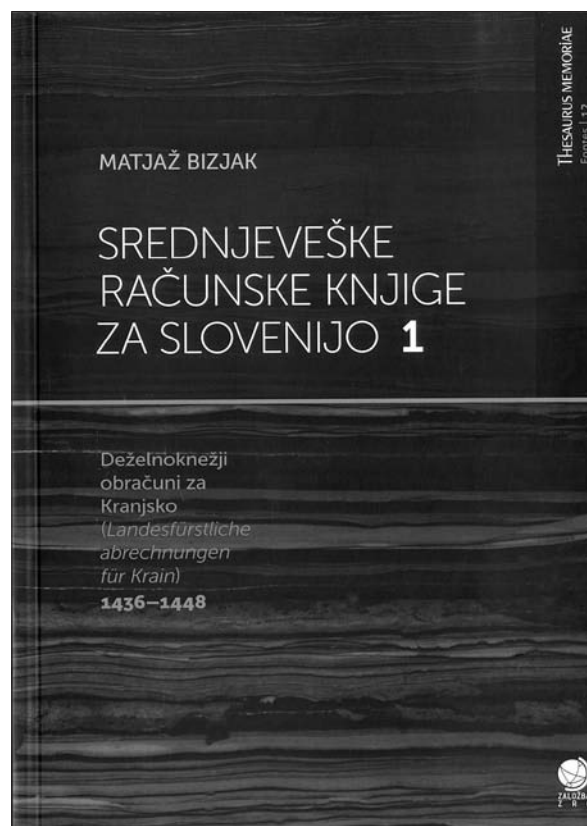
Matjaž Grabornik

Matjaž Bizjak: Srednjeveške računske knjige za Slovenijo 1. Deželnoknežji obračuni za Kranjsko (Landesfürstliche Abrechnungen für Krain) 1436–1448 (Thesaurus memoriae, Fontes 12). Ljubljana: Založba ZRC, 2016, 180 strani.

V letu 2016 je izšla nova publikacija Matjaža Bizjaka, ki predstavlja pomembno in dobrodošlo novost na knjižnih policah raziskovalcev slovenske srednjeveške zgodovine. Gre za še eno v vrsti avtorjevih del, posvečenih objavljaju poznosrednjeveških virov, relevantnih zlasti za preučevanje gospodarske zgodovine današnjega osrednjega slovenskega prostora, ki ga je nekdaj pokrivala dežela Kranjska. Predmet tokratne objave sta bili knjigi obračunov kranjskih deželnoknežjih uradov iz let 1436–1439 in 1442–1448. Tovrstni viri so bili do sedaj v slovenskem zgodovinopisju zagotovo deležni premalo pozornosti, k čemur je morda pripomoglo tudi prepričanje, da je iz njih mogoče razbrati le finančno poslovanje ter upravni in gospodarski ustroj poznosrednjeveških gospošte. Obračuni sicer resda predstavljajo temeljni vir za gospodarsko zgodovino, vendar nam podrobnejši vpogled vanje razkriva, da se v njih skrivajo še številni dragoceni podatki. Matjaž Bizjak je v svojih dosedanjih publikacijah tako že večkrat opozoril na njihov velik pomen ter jih s pomočjo natančne tekstnokritične analize in bogatega znanstvenega aparata približal širšemu krogu raziskovalcev. Pravilno razumevanje teh virov zahteva namreč kar nekaj specifičnega znanja, zato so njihove objave dobrodošle zlasti za vse tiste, ki so na tem področju slabše strokovno podkovani.

Knjiga je smiselno in pregledno razdeljena v tri dele. V prvem, ki igra vlogo uvoda in je ključnega pomena za razumevanje drugega dela, kjer sledi edicija rokopisov obeh knjig obračunov, so zbrana poglavja, v katerih bralec pridobi vse potrebne temeljne informacije. Poleg preglednosti in sistematičnosti se delo odlikuje z bogatim izborom arhivskih in objavljenih virov ter literature, pri čemer je avtor uporabil tudi spletni portal Monasterium, kar kaže na sodoben pristop k raziskovanju in izkoriščanje možnosti, ki jih v zadnjih letih nudi digitalizacija težje dostopnega arhivskega gradiva. Seznamu virov in literature sledi podroben fizični opis obeh obravnavanih rokopisov, kjer so predstavljeni tudi izsledki uporabe novih metod pri kodikoloških raziskavah. V naslednjem poglavju je strnjeno orisan teritorialno-posesetni razvoj habsburške deželnoknežje posesti na Kranjskem in v Istri. Na tem mestu je opredeljen geografski okvir, v katerega sta vpeti objavljeni knjigi obračunov, predstavljena pa so tudi kranjska komorna gospodstva. Temu sledi prikaz sistema uprave posesti, v katerem lahko bralec поблиže spozna delovanje in ustroj poznosrednjeveške deželnoknežje finančne uprave od

najvišje do najnižje ravni. Skozi predstavitev političnega dogajanja v tridesetih in štiridesetih letih 15. stoletja so pojasnjeni čas in okoliščine nastanka obeh kranjskih knjig obračunov. V zadnjih uvodnih poglavjih so poleg vsebine in zgradbe rokopisov ter edicijskih načel predstavljene še mere in denar. Opis slednjih je za razumevanje vira velikega pomena, saj nudi dober pregled nad različnimi merami in valutnim sistemom, ki se omenjajo v obračunih.

Osrednji del publikacije predstavlja drugi sklop, v katerem sta objavljeni knjigi obračunov kranjskih deželnoknežjih uradov. Prva, označena kot rokopis A (1436–1439), je precej obsežnejša od druge, označene kot rokopis B (1442–1448). Poleg transkripcije in tekstnokritične analize je zagotovo največja vrednost knjige zelo bogat znanstveni aparat. V opombah so namreč identificirani in izčrpno predstavljeni kraji, osebe in celo dogodki, omenjeni v obračunih. Posebno pozornost pritegnejo zlasti tisti dogodki, ki so se zgodili v času habsburško-celjske fajde. Eden takšnih je bila bitka pri Mokronogu, ki jo opisuje *Celjska kronika*, s pomočjo knjige obračunov pa jo je mogoče zanesljivo datirati v leto 1437. V tretjem delu knjige se poleg imenskega kazala, ki omogoča lažje in hitreje iskanje posameznih oseb in krajev, nahajajo še stvarno kazalo, kjer lahko bralec najde prevode v besedilu težje razumljivih besed, in slikovne priloge.

Obračuni ne predstavljajo le temeljnega vira za gospodarsko zgodovino poznega srednjega veka, temveč je njihova izpovednost mnogo večja, saj je

mogoče iz njih razbrati pravo bogastvo različnih podatkov. Nudijo nam namreč prvovrsten vpogled v naloge in pristojnosti deželnega vicedoma, ki je igral vlogo vrhovnega deželnoknežjega finančnega uradnika v deželi, služijo pa tudi kot nepogrešljiv izvor informacij za preučevanje zgodovine uprave komornih gospodstev, uradov in gradov. Za časovno obdobje, ki ga pokrivata obravnavani knjigi obračunov, imamo zanesljive podatke o glavarjih, oskrbnikih, uradnikih in zakupnikih na kranjskih deželnoknežjih gospodstvih, uradih in deželskih sodiščih. Obenem služita kot dragocen vir za raziskovanje krajevnih zgodovine, zgodovine plemiških rodbin in njihovih genealogij ter za prozopografske študije. Glede na to, da časovno obsegata obdobje konca tridesetih in začetka štiridesetih let 15. stoletja, ko je divjala habsburško-celjska fajda, so dogodki in posledice teh bojev našli svoj odsev tudi v obravnavanih obračunih.

Nova publikacija, ki prinaša sodobno tekstnokritično edicijo deželnoknežjih obračunov za Kranjsko (1436–1448), se zagotovo uvršča med temeljna dela za preučevanje poznega srednjega veka. Raziskovalci tega obdobja smo z njo pridobili dragocen pripomoček, prihranjena pa nam bo tudi marsikatera pot v arhiv. V objavljenih obračunih se poleg razvoja habsburške deželnoknežje posesti na Kranjskem zrcali razgibano obdobje prvih let dolgoletne vladavine deželnega kneza, kralja in cesarja Friderika III. (1435–1493). Zaradi kopice raznovrstnih podatkov bo delo dobrodošlo pri raziskovanju gospodarske, posestne, upravne, politične, vojaške in demografske zgodovine. S tokratno objavo obračunov je avtor znova opozoril na velik pomen in izpovednost, ki ju imajo tovrstni viri za poznavanje poznosrednjeveške zgodovine. S pozornim branjem bo vsak raziskovalec v njih našel obilo koristnih in morda doslej tudi nepoznatih podatkov.

Jernej Kotar

Maja Lukanc in Rolanda Fugger Germadnik:
Ana Celjska: [celjska grofica na poljskem prestolu] = Anna Cylejska: [cylejska hrabianka na polskim tronie] (Starožitnosti: vodniki Pokrajinskega muzeja Celje, 8)
Celje : Pokrajinski muzej, 2016, 69 strani.

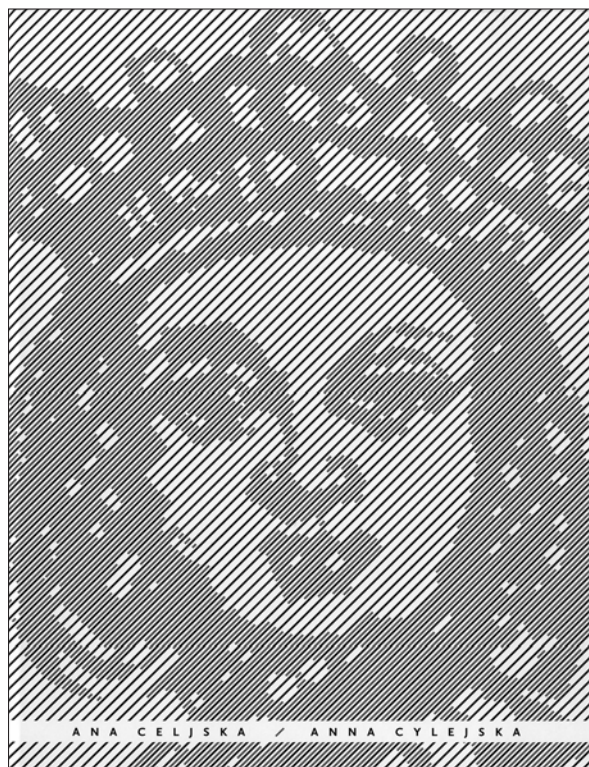
Pred desetimi leti je izpod peresa Rolande Fugger Germadnik nastala drobna knjižica z naslovom *K zvezdam in nazaj. Ob 550-letnici smrti poslednjega grofa Celjskega*, ki je bila prva edicija novonastale zbirke vodnikov Pokrajinskega muzeja Celje, poimenovalne Starožitnosti. Do letos je izšlo še osem nadaljnjih edicij, ki so povsem upravičile poimenovanje

zbirke. Beseda »starožitnosti« po SSKJ namreč pomeni »predmet, stvar iz nekdanje materialne, družbene in duhovne kulture kakega ljudstva, naroda«, in vsebine te zbirke dejansko posegajo v vse to in še več. Knjižice na prijeten in vsem vrstam bralcev razumljiv način obravnavajo različne »predmete kulture«, povezane s Celjem in njegovo zgodovino od pamtiveka vse do današnjih dni. Bogato slikovno gradivo izvira iz zbirk Pokrajinskega muzeja Celje ter iz zbirk številnih knjižnic in muzejev doma in v tujini. Vsi avtorji dosedanjih besedil publikacij so sodelavci Pokrajinskega muzeja Celje. Za nekatere publikacije je tudi značilno, da so bile pripravljene hkrati s postavitvami razstav v zvezi z obravnavanimi temami.

Ulrik II., poslednji grof Celjski, je bil v letu 1456 ubit v Beogradu in 550-letnica njegove smrti v letu 2006 je bil dobrodošel povod za poljudni prikaz vzpona in padca te pomembne plemiške rodbine v slovenskem prostoru s simboličnim naslovom *K zvezdam in nazaj* v prvi knjižici zbirke.

Druge knjižica zbirke z naslovom *Stari grad Celje* Aleša Stoparja, ki je izšla v istem letu, se je lotila mogočnega arhitekturnega simbola nekdanje moči grofov Celjskih. V knjižici je nazorno prikazano vseh osem gradbenih faz gradu od druge polovice 12. stoletja, ko je bil kot utrdba zasnovan v romanskem slogu, preko 14. in 15. stoletja, ko je bil povečan in spremenjen v stanovanjsko gotsko rezidenco, pa vse do konca 16. stoletja, ko je bil obnovljen v renesančnem slogu, ter do propada v 18. stoletju.

Tretja publikacija v zbirki Starožitnosti iz leta 2009 je *Odsotnost smehljaja* Rolande Fugger Germa-

dnik. V njej je predstavljen del kulturne dediščine iz depojev Pokrajinskega muzeja Celje, ki hranijo fotografije celjskih in okoliških fotografov iz druge polovice 19. stoletja do približno dvajsetih let 20. stoletja. Naslov knjižice se ponuja sam po sebi: osebe so se postavile pred fotografovo kamero ter resno in zbrano pričakovale usodni »klik«. Na prijazno sproščen nasmeh si nihče niti pomisliti ni upal.

Tudi četrto knjižico z naslovom *Barbara Celjska*, ki je izšla v 2010, je podpisala Rolanda Fugger Germadnik, ki pretežen del svojih aktivnosti v Pokrajinskem muzeju Celje posveča raziskovanju grofov Celjskih. V tem delu je avtorica objektivno prikazala življenje lepe, inteligentne in svobodomiselnice trojne kraljice iz rodu Celjskih, ki ji sodobni in tudi kasnejši viri iz za tiste čase razumljivih razlogov niso priznavašali z najbolj uničujočo kritiko.

Diplomske naloge so večinoma strogo znanstvena in z vsemi uporabljenimi viri ter literaturo opremljena dela, ki prikazujejo vrhunec in sintezo znanja, ki ga je študent pridobil v času študija in morajo o tem prepričati ozek krog njegovih profesorjev in mentorjev. Za širši krog bralstva samo, večinoma obširno diplomsko delo, največkrat ni primerno. Ko ga pa avtor povzame in napiše njegovo vsebino poljudno in razumljivo, najde to delo pot do praktično vseh, ki jih določena tema vsaj malo zanima. Tako se je zgodilo tudi s peto edicijo Starožitnosti, ki je pod naslovom *Kolumbova hči* s podnaslovom *Življenje in delo Alme M. Karlin*, nastala v letu 2012 izpod peresa Barbare Trnovec kot poljudna priredba njene obširne diplomske naloge o tej enkratni svetovni popotnici iz leta 2009 z istim naslovom.

Pregleden opis zgodovine Celja od rimske Celeie do danes je prikazan v šesti knjižici zbirke z naslovom *Celeia Cilli Celje*, ki jo je napisal zgodovinar Damir Žerič. Bogato ilustrirana knjiga večjega formata poseže v kameno in nato rimsko dobo, iz katerih izhajajo bogate zbirke, shranjene v Pokrajinskem muzeju Celje. Nato se zableščijo celjske zvezde, za njimi obdobje Habsburžanov, prihod prvega vlaka, pot v sodobnost, skratka, zgodovina Celja na dlani.

Sedmo publikacijo zbirke Starožitnosti iz leta 2015 z naslovom *Fotozgodba izpod neba* je pravi užitek listati in gledati fotografije, ki skoraj ne pustijo nobenega delčka Celja neopaženega, saj so posnete iz zraka. Vse fotografije je posnel pilot in fotograf Bojan Plevčak, spremno besedilo je prispeval Damir Žerič. Posebej pomembne znamenitosti mesta, kot je Stari grad, Knežji dvor, Stara grofija, cerkve ipd., so predstavljene še podrobneje.

Ana Celjska, osma knjiga zbirke iz leta 2016, avtorice Maje Lukanc, je prikaz še ene kraljice iz rodu Celjskih, ki je bila doslej neupravičeno zapostavljena. Anino zgodbo dopolnjuje in jo umešča v rodbinski okvir sestavek Rolande Fugger Germadnik z naslovom *Rodbina Ane Celjske*. Tudi zgodba o Ani Celjski je posrečen in poljuden povzetek avtoričine

obsežne diplomske naloge z naslovom *Ana Celjska, ogrodje za biografijo* iz leta 2015 in je v nadaljevanju te predstavitev obravnavana širše.

V novembru 2016 je izšla deveta knjižica zbirke Starožitnosti *Boj za dediščino Celjskih*. To delo Rolande Fugger Germadnik osvetljuje zadnje dejanje tragedije Celjskih, ko so se po umoru zadnjega moškega člana rodbine v letu 1456 od vsepovsod zgrnili pohlepni dediči vseh vrst. Boj med njimi je trajal dobrih pet let in na nekdanj tako mogočno rodbino je ostal le še spomin. Knjižica je bila izdana ob odprtju istoimenske začasne razstave v Pokrajinskem muzeju Celje in v njej je predstavljenih tudi nekaj posebej pomembnih eksponatov z razstave, kot je grčavka grofa Friderika I., krajcar Jana Vitovca, mitra Katarine Celjske ipd.

Knjižice v zbirki Starožitnosti so bogato opremljene z ilustracijami, ki ustrezno dopolnjujejo in pojašnjujejo besedilo. Oblikovanje publikacij je domiselno in privlačno, zasnovane so v dveh različno velikih formatih.

Tudi osma, že omenjena knjiga zbirke Starožitnosti z naslovom *Ana Celjska/Anna Cylejska* je nastala ob priložnosti dogodka z okroglo obletnico. V letu 2016 je namreč minilo 600 let od smrti Ane, hčerke Viljema Celjskega in nečakinje mogočnega Hermana II., ki je postala poljska kraljica, ko se je v letu 1402 poročila s poljskim kraljem Vladislavom Jagielom II. Že v letu 2015 je Anino zgodbo v diplomskem delu opisala Maja Lukanc in za svoje ogromno strokovno nadvse zahtevno delo zasluženo prejela študentsko Prešernovo nagrado. Neposrednih virov o Ani je namreč izredno malo in še ti večinoma obstajajo v Krakowu, kjer jih je Maja Lukanc natančno preiskala, kritično primerjala in ovrednotila ter nazadnje zbrala toliko dejstev iz Aninega življenja, da je lahko svoje diplomsko delo podnaslovlila *Ogrodje za biografijo*.

Ana Celjska je bila v našem zgodovinopisju doslej skoraj neznana in omenjena le kot zapostavljena pastorka na dvoru Hermana II. Šele preučitev oporoke Hermana II. iz leta 1392 je pokazala, da le ni bila tako prezrta, saj je bila v njej, poleg Hermanovega sina in naslednika Friderika, od otrok edina poimenovala omenjena. Vzrok za to je bil nedvomno v tem, da je bila njena mati Ana Poljska, edina hči poljskega kralja Kazimirja III. Velikega, zadnjega moškega predstavnika poljske dinastije Piastov. Tako je bila Ana Celjska nosilka »krvnega kapitala«, ki je bil v srednjem veku za dinastično politiko bistvenega pomena. S poroko z Vladislavom Jagielom II., ki je v letu 1399 izgubil mlado prvo ženo Jadvigo, pranečakinjo Kazimirja III. Velikega, je Ana Celjska s svojo piastovsko krvjo Litvancu Jagielu še bolj utrdila poljski prestol, svojemu stremuškem stricu Hermanu II. Celjskem pa je omogočila nadaljnji vzpon med najvišje plemstvo tega dela Evrope. Gotovo je ta poroka med drugim botrovala tudi temu, da se je Anina sestrična Barbara v letu 1405 poročila z ogrskim

kraljem Sigismundom Luksemburškim, vdovcem po Jadvigini sestri Mariji.

Ana naj bi bila doslej tudi v poljskem zgodovinskih nepravično prezrta, saj so Poljaki oboževali Jadvigo, ki ji je bil že kot otroku namenjen poljski prestol, vendar je iz odkritij Maje Lukanc razvidno, da so Poljaki tudi Ano sprejeli zelo navdušeno, saj je bila iz rodu stare poljske dinastije Piastov. V letu 1408 je rodila hčerko Jadvigo. Soprog je veliko potoval po svojih deželah in Ani pošiljal pisma, od katerih se jih je nekaj ohranilo. Posebej pomembno je pismo, ki ji ga je poslal naslednji dan po zmagi nad nemškimi viteškimi redom pri Grünwaldu v letu 1410. To pismo je pomembno pričevanje dogajanja na bojišču in dokazilo, da Ana le ni bila tiha in pasivna, kot se je domnevalo doslej, ampak se je živo zanimala tudi za politično dogajanje. Prisotna je bila pri pogajanjih med Poljaki in Ogrin in gotovo sta s sestrično Barbaro Celjsko, ki je sedela na ogrskem prestolu, poskušali umiriti strasti na eni in drugi strani. Ohranjeno je tudi njeno pismo koncilu v Konstanci, ki se je pričel v letu 1414, o grozodejstvih, ki so jih počeli člani križniškega reda ob pokristjanjevanju v nekaterih pokrajinah Litve. Poljska kraljica Ana Celjska je umrla v letu 1416. Imela je največ 36 let.

Drugi del publikacije o Ani Celjski, ki ga je prispevala Rolanda Fugger Germadnik, je namenjen njeni rodbini, ki je izhajala iz svobodnih gospodov Žovneških, se s pridobitvijo grofovskega naslova (1341) in s pametno načrtovanimi porokami visoko povzpela, še više pa s pridobitvijo knežjega naslova v letu 1436. Slednje je povzročilo dolgoletne faje z deželnimi knezi Habsburžani in pripeljalo v letu 1443 do miru in dedne pogodbe, na podlagi katere je Friderik III. Habsburški do leta 1461 dobil levji del bajno bogate dediščine, saj je bil umorjeni zadnji predstavnik rodbine Ulrik II. brez potomcev. Vendar rodbina Celjskih, čeprav je izumrla, ni izginila iz zgodovinskega spomina. Bili so prisotni v veliko kronikah in velikokrat prikazani tudi tendenciozno in neobjektivno. V zadnjem času pa se vrstijo nove, strogo znanstveno podprte raziskave in pomen grofov Celjskih je nedvomno v tem, da so bistveno prispevali v »srednjeveško kulturno dediščino slovenskega prostora«.

Knjiga o Ani Celjski v zbirki Starožitnosti je nekaj posebnega z vidika same zasnove in izvedbe besedila. Napisana je v dveh jezikih, v slovenščini in poljščini, uvod pa je prispeval Stane Rozman, direktor Pokrajinskega muzeja Celje, ki je poudaril, da želi knjiga, zapisana v obeh jezikih, »krepiti vezi med obema slovanskima narodoma, ki sta bila povezana že v srednjem veku, danes pa ju povezuje življenje v združeni Evropi«.

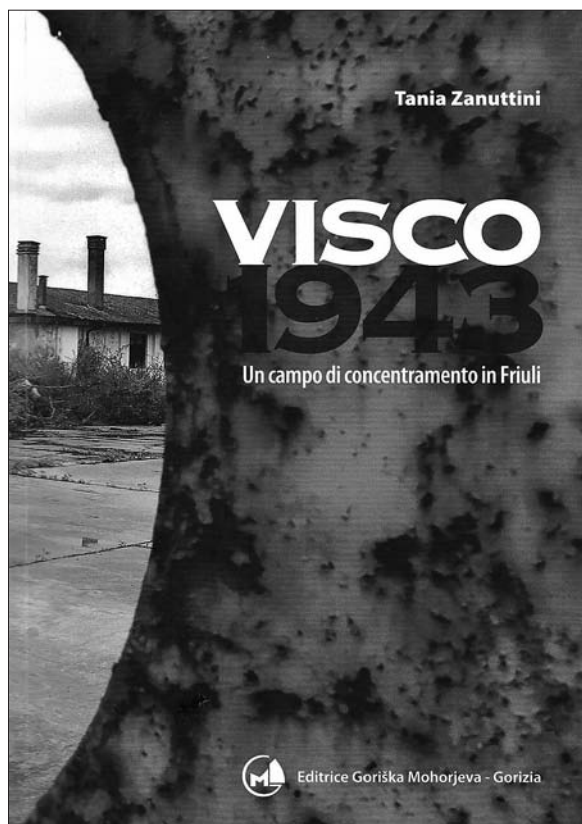
Lidija Slana

Tania Zanuttini: *Visco 1943. Un campo di concentramento in Friuli*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2016, 139 strani.

Monografija *Visco 1943* s podnaslovom *Koncentracijsko taborišče v Furlaniji* je predelana diplomska naloga, ki jo je leta 2011 zagovarjala furlanska raziskovalka Tania Zanuttini na univerzi v Vidmu.

Sam naslov je dovolj zgovoren: avtorica obravnava značilnosti tega taborišča v bližini Palmanove, delujočega zadnjih šest mesecev pred kapitulacijo Italije. Pri definiciji teh značilnosti se naslanja na ugotovitve Carla Spartaca Capogreca, največje avtoritete na področju italijanskih taborišč. *Visco* je bil skupaj s taborišči v Gonarsu in Čiginju, Monigu, Chiesanuovi, Renicciju, Colfioritu, Pietrafitti, Rusciu in Fertili eno od koncentracijskih taborišč znotraj meja tedanje italijanske kraljevine (brez anektiranih ozemelj), namenjenih »bivšim Jugoslovanom«: tako civilnim internirancem kot vojnim ujetnikom s priključenih območij. Ne gre torej za klasično internacijsko taborišče, ampak za tip taborišča, kakršen je veljal od vstopa Italije v vojno (junija 1940) do njene kapitulacije (septembra 1943), vsekakor pa z značilnostmi totalitarnih sistemov. V primerjavi s sistemom nemških lagerjev glavni namen ni bilo množično uničevanje, ampak segregacija ljudi, ki so jih imeli za nevarne; v njih tudi niso izvajali prisilnega dela, trdi avtorica.

Zanuttinijeva oz. Capogreco ločita med navedenimi taborišči in taborišči, namenjenimi za pripadnike etničnih manjšin (Cairo Montenotte, Fossalon in Zdravščina), ter tistimi na priključenih ozemljih (Rab, Molat, Mamula, Prevlaka in Zlarin). Glede na to, da »bivših Jugoslovancov« niso šteli za sovražne podanike oz. tujce, ampak za »Italijane po načelih aneksijskega prava« in torej za notranjo zadevo, je bilo Rdečemu križu onemogočen dostop v taborišče. Ta je bil mogoč v taboriščih, kjer so bili zaprti tujci, medtem ko so bili v Viscu – po tej razlagi – zaprti italijanski državljani z ozemelj, anektiranih leta 1941. Pomoč, tudi v obliki pošiljanja hrane, je izkazala katoliška cerkev, pri čemer je pomembno vlogo odigral msgr. Mirko Brumat iz goriške nadškofije. Čeprav so nekateri cerkveni dostojanstveniki v svojih poročilih nerealistično prikazovali položaj v taborišču, je za stanje v njem izkazal zanimanje tedanji državni sekretar Svetega sedeža Giovanni Battista Montini, poznejši papež Pavel VI.

Taborišče v Viscu je bilo eno zadnjih, ki so jih zgradili v času Mussolinijevega režima in hkrati eno največjih, namenjenih za civilne internirance. Namestili so ga nedaleč od naselja, začelo pa je delovati 20. februarja 1943 (po nekem viru dan kasneje). Glede na to, da so ga namestili na kmetijskemu zemljišču, je na nekaterih točkah raslo žito tudi v času delovanja taborišča. Prvi interniranci so prišli z Raba. Bili so podhranjeni, saj je veljal Rab za najhujše med vsemi italijanskimi taborišči. Nasprotno je Visco veljal, kot dokazuje tudi Zanuttinijeva, za enega bolj znosnih italijanskih taborišč, čeprav je bila tudi tu hrana slaba (po pričevanju enega od oficirjev je »brozga«, namenjena taboriščnikom, komaj zadoščala za preživetje). Taborišče je imelo prostora za 8.500 internirancev, vendar največje njihovo število (po trditvah enega od vodij ilegalne mreže) ni preseгло 4.500. Poleg taboriščnikov z Raba in civilistov iz Ljubljanske pokrajine je sprejelo tudi ujetnike jugoslovanske kraljeve vojske, ki so bili pred tem zaprti v Prevlaki. Omejnene skupine so razmeroma dobro sodelovale, kar pa ne velja za somišljenike Draže Mihajloviča, ki nikakor niso našli skupnega jezika s pripadniki OF. Ti so imeli v taborišču svojo organizacijo, ki je prišla do izraza predvsem v dneh, ko so razpustili taborišče. Do takrat je taborišče upravljala vojaška oblast (višje poveljstvo oboroženih sil Slovenija–Dalmacija s sedežem v Sušaku pri Reki); taboriščniki so ga organizirano zapustili po kapitulaciji, ko so se v koloni peš odpravili proti domovini.

Monografija povzema podatke, pred tem objavljene v delih, ki obravnavajo italijanska koncentracijska taborišča. Poleg iz študije profesorja Capogreca črpa tudi iz del drugih avtorjev, npr. prof. Ferruccia Tassina, nedvomno najboljšega poznavalca zgodovine tega taborišča, Alessandre Kersevan, Toneta Ferencina in drugih raziskovalcev. Tania Zanuttini prinaša že v preteklosti objavljeni spisek 25 ljudi, umrlih v tabori-

šču. Čeprav avtorica objavlja tudi pričevanja ljudi, ki so leta 1943 živeli v Viscu (gre za 10 domačinov, ki niso navedeni s polnim imenom, ampak z inicialkami in letnico rojstva, in enega tam prisotnega oficirja), nam njihove izjave le delno odstirajo nove informacije o življenju v taborišču. Domačini so vedeli, da so v njem »sclafs« (Slovani/Slovinci) oz. »ribei« (uporniki), veliko več pa ne.

Je pa ponatisnjeno pričevanje Milana Škrlja, doma z Notranjske, objavljeno že v zborniku o deportaciji slovenskih in italijanskih civilistov v koncentracijska taborišča v letih 1942 in 1943, ki sta ga leta 2004 uredila Boris M. Gombač in Dario Mattiussi. Škrlj je imel leta 1943 osem let in je prišel v taborišče z večino članov družine.

Iz knjige so razvidni napori, predvsem domačinov, da spomin na taborišče ne bi šel v pozabo. Že v petdesetih letih so na vaškem pokopališču namestili obeležje z imeni umrlih taboriščnikov. Naslednjih štirideset let se uradno nihče ni več poklonil tem žrtvam, res pa je, da so v sedemdesetih letih prenesli njihove posmrtno ostanke v grobnico v Gonars, kjer so zgradili spomenik. Pri osveščanju javnosti je z objavo časopisnih prispevkov in knjige o Viscu veliko storil prej navedeni Tassin. Leta 1999 so na pokopališču (zaradi dotrajanosti starega) postavili novo spominsko obeležje, posvečeno žrtvam. Odtlej se je začel Visco vse bolj pojavljati na zemljevidu spominske pokrajine. Najprej po zaslugi italijansko-slovenskega združenja Concordia et Pax, nato kot prizorišče obiskov skupin, ki jih zanima ta plat polpretekle zgodovine. Leta 2004 je taborišče obiskal tedanji predsednik italijanske poslanske zbornice Luciano Violante. Takrat se je srečal z nekdanjo taboriščnico Slavenko Ujdur, doma iz kraja Gradac na Hrvaškem, ki se je iz Visca po kapitulaciji Italije vrnila v domače kraje po dveh mesecih pešačenja. Nekdanja taboriščnica se je po vojni naselila v furlanskem Osoppu, vendar ji ni nihče verjel, ko je trdila, da je le petdeset kilometrov stran med vojno delovalo koncentracijsko taborišče.

Taborišče v Viscu je edino v Italiji s še ohranjenim jedrom. V njem je bila do leta 1996 vojašnica, lastništvo nad nepremičnino pa so pet let kasneje prenesli na tamkajšnjo občino. Površina taborišča je med vojno merila 140.000 m², sedaj pa meri 120.000, od katerih jih je 70.000 zaščiteneh. V nekaterih prostorih domuje krajevna civilna zaščita, sicer pa je kompleks, na splošno, v razmeroma slabem stanju. So pa nekateri krajevni zgodovinarji predlagali, da bi tam uredili dokumentacijsko središče, posvečeno fašističnim koncentracijskim taboriščem oz. park spomina.

Poleg spremne besede predsednika založbe Renata Podbersiča in predsednika Vsedržavnega združenja partizanov Italije za videmsko pokrajino Dina Spanghera je v knjigi predgovor pisatelja in nekdanjega taboriščnika Borisa Pahorja in profesorja Ferruccia Tassina. Avtor fotografije, objavljene na

naslovnici, je belgijski fotograf italijanskega izvora Claude Andreini, ki se prav tako ukvarja s problematiko koncentracijskih taborišč. Ker mu je občinska uprava v Viscu preprečila vstop v nekdanje taborišče, ga je posnel od zunaj.

Ceprav je bilo leta 1943 v Viscu zaprtih zelo veliko Slovencev in čeprav je o njem več zapisov v slovenščini, nam doslej o taborišču ni uspelo objaviti zaokroženega dela. Zato ne preseneča, da so o taborišču uspeli izdati knjigo furlanski raziskovalci, ki so doslej objavili tudi največ prispevkov na to temo.

Ivan Vogrič

Miklavž Komelj in Damijan Bergant: Rezbar Maks Bergant. Življenje posvečeno lepoti. Kamnik: Društvo sv. Jakoba Kamnik, Celjska Mohorjeva družba, 2016, 128 strani.

Ko smo se pred dvajsetimi leti na Kamniških Žalah za vedno poslavljali od rezbarja Maksa Berganta, se nismo zavedali, da je odšel mojster, s katerim se je zaključila vzvišena rezbarska tradicija na Slovenskem. Deset let po smrti, leta 2006 smo sicer v Dolu pri Ljubljani v vrtnem paviljonu graščine na razstavi občudovali njegove rezbarske stvaritve (nekatero tudi v originalu), toda šele z izidom knjige je pred nami zaživel njegov bogati umetniški opus.

V uvodnem prispevku nam njegovo življenjsko pot predstavi njegov sin Damijan. Maks Bergant se je rodil kot tretji od štirih otrok 15. aprila 1912 v Trstu, kjer je bil njegov oče v službi na železnici. Po koncu prve svetovne vojne se je družina preselila v Podgorje pri Kamniku, kjer so podedovali družinsko kmetijo. Domače razmere so Maksu onemogočile, da bi nadaljeval šolanje na gimnaziji, kamor se je uspel vpisati. Usodno je bilo srečanje s podobarskim mojstrom Ivanom Klemenom, ki je odločilo, da je postal rezbar. Pri Klemenu se je – z izjemo treh let, ko se je izpopolnjeval v Splitu pri šolskih sestrah – izučil

rezbarstva. Po Klemenovi smrti je Bergant odkupil njegovo hišico, ki jo je imenoval »Bajtica«. V njej si je ustvaril delavnico za svojo rezbarsko in kiparsko dejavnost. Leta 1946 je prebolel težko obliko meningitisa in prehodna ohromitev desnice je bilo za mojstra težka preizkušnja. Toda ko ga je takratni župnijski upravitelj pater Martin Perc povabil, naj sodeluje pri obnovi cerkve v Stranjah, je bila to zanj odločilna spodbuda. Srečal se je arhitektom Jožetom Plečnikom, ki je prevzel obnovo cerkve in vključil v obnovo cerkvene notranjščine tudi rezbarja Berganta. To sodelovanje je predstavljalo mejnik v ustvarjalnem delu Berganta in zaznamovalo njegovo nadaljnjo umetniško pot. Veliko oporo je našel tudi v svoji ženi Zori, ki je pogosto sodelovala pri njegovem delu in mu stala ob strani.

Maks Bergant je najlepša dela ustvaril v obdobju med letoma 1960 in 1990. Človek težko razume, kako sta mojstrov roki uspeli izrezljati in pozlatiti tako veliko število okvirjev za slike in ogledala, svečnikov, lestencev in podstavkov za monštranco ter zmodelirati toliko angelskih glav in restavrirati stare rezbarije. Bergantova največja in najpomembnejša dela so v cerkvah, kjer pa je avtorstvo žal večkrat prezrto. Vrhunska stvaritev je brez dvoma oltarni nastavek za Layerjevo podobo Marije Pomagaj v romarskem središču na Brezjah. V tem delu je še posebej prišel do izraza osnovni likovni motiv Bergantove ornamentike, to so bile variacije stiliziranega akantova lista. In prav tu bi pričakovali, da bi bil na nek način imenovan avtor okvira. Tudi v knjižici o romarskem središču Marije Pomagaj na Brezjah zaman iščemo ime Maksa Berganta.

V obsežni študiji v nadaljevanju Miklavž Komelj zelo subtilno razpravlja o zorenju Maksa Berganta kot rezbarja. V svoja izvajanja vključuje odlomke iz zapiskov v mojstrov beležnici, kjer ta razmišlja o svojem življenju, dvomih, notranji krizi in samoti. Komelj zaključuje: *Če hočemo zares dojeti energijo, ki jo zajemajo njegova dela ... moramo poskušati prepoznati duhovno izkušnjo, ki je izšla iz te samote.* Po izročilu naj bi bil Maks Bergant celo daljni sorodnik baročnega slikarja Fortunata Berganta. Maks Bergant je po Komelju v slovenskem prostoru zadnji nadaljevalec in prenovitelj plemenite baročne tradicije. Komelj opisuje srečanje z Bergantom v njegovi Bajtici, ki ga je vsega prevzela. Pravi, da se je znašel v nekem drugem svetu. Ob nekem obisku ga je najbolj pretresel pogled na skrivnostno bitje v kotu delavnice, ki je žarelo v prostor. Bil je kip iz mavca, celopostavni portret slepe ženske z ruto na glavi. To je bila Marjanca. Ta kip naj bi razkrival, da je bila Bergantova temeljna nadarjenost kiparska. Ko je Plečnik ob neki priložnosti zagledal kip Marjanca in ko Maksa za trenutek ni bilo v delavnici, je v roko Marjanca vstavil listek z napisom »Tovariš Maks Bergant Čestitam! 10. nov. 49 Plečnik«

Za Bergantov umetniški razvoj je bilo, tudi po Komelju, odločilno srečanje z arhitektom Plečnikom. Ko je pater Martin Perc leta 1947 arhitektu Plečniku naročil predelavo med drugo svetovno vojno zelo poškodovane in onečašene župnijske cerkve sv. Benedikta v Stranjah, mu je kot najboljšega kamniškega rezbarja priporočil Maksa Berganta. Plečnik je bil Bergantu mentor in velik prijatelj, saj mu je zaupal izdelavo vseh notranjih rezbarskih in kiparskih del. Najsubtilnejši spomenik njunega sodelovanja je Bergantov okvir za kopijo brezjanske Marije Pomagaj s Plečnikovim podstavkom v kamniški župni cerkvi na Štuni. V spremnem tekstu je Matjaž Komelj dodal slike iz arhiva družine Bergant.

Čeprav je Bergant skušal vzgojiti naslednika v mladem rodu, je ta njegova želja ostala neizpolnjena. Uvodničar Miklavž Komelj zaključuje svojo razpravo z mislijo: *Naj bo izid te monografije dejanje proti pozabi, izhodišče za nadaljnje odkrivanje mojstrovega dela in poklon življenju, posvečenemu lepoti.*

Drugi del knjige predstavlja slikovno predstavitev kiparskih in rezbarskih del Maksa Berganta. Izredno lepe plastične fotografske posnetke v barvah je posnel Žiga Mihelčič. V Prilogi 1 so objavljena pisma arhitekta Jožeta Plečnika Maksu Bergantu skupaj z originalnimi posnetki, v Prilogi 2 pa zvezčič Plečnikovih risb z variacijami na cerkvi v Stranjah. Celoten tekst publikacije, tudi podnapisi k slikam, je preveden v angleščino.

Ignacij Voje

Ines Unetič: Kultura vrtov: oblikovane zelene površine v Ljubljani od sredine 18. stoletja do zgodnjega 19. stoletja. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016, 206 strani.

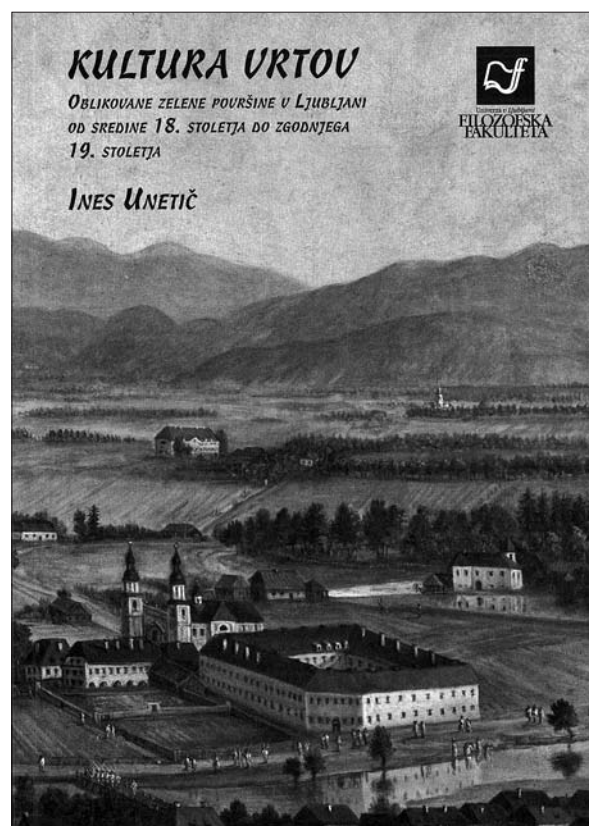
Vrtovi in parki so ogledalo človekove zunanje in notranje krajine: zunanja je namenjena družbi, okolju, izraža moč in status lastnika, notranja pa posamezniku – lastniku in njegovemu odnosu do sebe in okolja, v katerem biva, v katerega je vraščen. Umetno oblikovana narava je od nekdaj veljala za statusni simbol – kaj je lahko močnejšega in mogočnejšega kot sposobnost obvladovanja in oblikovanja živega sveta, ki se nezadržno spreminja v naravnih ciklih letnih časov, ki se rojeva, raste, cvete in umira / ovne, osuje? Kaj bi lahko bolj izražalo bleščavo razkošja, izobilja in moči kot bujnost rastlinja, ujeta v izbrane oblike? Višji kot je bil položaj človeka v družbi, bolj razkošen je bil vrt ali park, v katerem je stalo njegovo bivališče. Bogatejša kot je bila družba, bolj je bila »inventivna« in vplivala na oblikovanje vsesplošnega okusa in sloga.

Oblikovano naravno okolje ni samo dekoracija, niti samo simbol, temveč pogosto tudi podaljšek arhitekture, torej sestavni del bivalnega okolja, bivalne kulture. Odslikava način življenja, kulturno širino in odličnost lastnika.

O tem govori tudi pričujoče delo. Avtorica se ni omejila na zgodovinsko, slogovno in botanično analizo zelenih površin, temveč se je poskusila poglobiti v njihov družbeni fenomen, kar razkriva že naslov – *Kultura vrtov*. Območje njenega raziskovanja je Ljubljana in njena bližnja okolica. Predstavi jo kot mesto, ki se je uspelo – vsaj z nekaterimi oblikovanimi površinami postaviti ob bok plemiškim vrtovom v ostalih delih Habsburške monarhije. Svoje izsledke oplemeniti z drobnimi anekdotami, zaradi katerih je delo še bolj privlačno za ljubitelje, včasih pa jo to zapelje v poenostavljene zaključke.

Dobro se je spopadla z osnovnim problem pri raziskovanju tematike: pomanjkanjem zanesljivih slikovnih in pisnih virov. Še posebej to velja za zgodnejša obdobja, za 17. in 18. stoletje, ko formalno oblikovanje doseže višek v kraljevih francoskih vrtovih, ki so jih slikarji natančno upodobili na slikah, kot grafični listi ali ilustracije traktatov o vrtni umetnosti pa so se razširili po svetu, medtem ko so le redki viri o vrtovih na Kranjskem.

Temeljni vir za preučevanje ljubljanskih plemiških vrtov sta Valvasorjeva *Slava vojvodine Kranjske (Die Ehre dess Hertzogthums Crain)* in njegova *Topografija Kranjske (Topographia Ducatus Carnioliae)*

moderna, 1679), a tudi ti sta ustrezno merilo zgolj za najpomembnejše vrtove, kjer so upodobitve pospremljene z natančnim opisom, kot na primer vrt Turjaških pri Knežji palači, ki bi ga – na osnovi zapisov – lahko postavili ob bok sočasnim baročnim vrtovom Habsburške monarhije. Odličnost zasnove utemljuje tudi z izobraženostjo in razgledanostjo naročnikov, ki so v svoji knjižnici hranili temeljna dela o vzgoji rastlin, oblikovanju vrtov in druge, ki so povezane s to tematiko, npr. deli G. B. Ferrarija *De Florum cultura* (1833) in *Hesperides* (1646), dela Josepha Furttenbacha, npr. *Architectura recreationis* (1640), ki je bila neke vrste biblija za vsakega oblikovalca vrtov, in številne druge o isti tematiki. Predvsem je pomembno dejstvo, da so knjige prišle v last družine kmalu po njihovem izidu, kar dokazuje, da je visoko kranjsko plemstvo dobro sledilo najsodobnejšim trendom.

Dokaz te trditve bi bil tudi vrt ob dvorcu Leopoldsrue (Cekinov grad), ki naj bi nastal po naročilu Leopolda Karla grofa Lamberga. Upodobitev, ki naj bi jo okoli leta 1765 izdelal najverjetneje Joseph Leopold Wisner, prikazuje razkošno baročno zasnovo z vezeninastim parterjem, ki daleč presega meje provincialnosti, ki se jo pogosto pripisuje Ljubljani. Avtorica meni, da bi lahko nastal po zgledu tamkajšnjega vrta ob palači Strozzi na Dunaju, ki je bila tedaj v posesti Johanna Karla grofa Chotka, ta pa naj bi bil Lambergov patron. Avtorica se zaveda, da je njena teza, čeprav prepričljiva, težko dokazljiva in da ni jasno, v kolikšni meri je bila zasnova uresničena.

Raziskovanje vrtov, nastalih v 19. stoletju, je nekoliko lažje, saj je ohranjenih več virov, predvsem se nanje lahko bolj zanesemo: mestnih vedut, franciscejski kataster in drugi načrti Ljubljane, več idejnih načrtov in drugih zgodovinskih virov, ki jih je avtorica skrbno zbrala in dobro interpretirala. A včasih se je pustila »zapeljati« določenim dokumentom, kot je npr. franciscejski kataster. Izris vrtno lokacije gotovo ustreza tedanji situaciji, medtem ko je natančnost vrtnih oblik in kompozicije bolj vprašljiva. Izmere in izrisi so izdelali različni avtorji, ki so bili pri svojem delu bolj ali manj natančni: pri nekaterih je dekoracija zgolj tipske narave. Zato so nekatere interpretacije, nastale zgolj na tej osnovi, vprašljive. To ni mišljeno kot očitek, temveč kot poudarek, kako izmuzljivi so podatki, ki so na voljo za raziskovanje zgodovine vrtnega oblikovanja.

Avtorica zaključí potovanje skozi zgodovino in preobrazbo zelenih površin Ljubljane s predstavitvijo Zoisovih vrtov, mestnega vrta ob nekdanjem kapucinskem samostanu, Škofijskega, ob prihodu Francozov in ustanovitvi Ilirskih provinc, Guvernerjevega vrta, Tivolija ...

Kronologija zelenih površin Ljubljane, ki nas vodi od baročnih, formalno oblikovanih vrtov, do bolj svobodnega, krajinskega sloga, drevoredov in javnih površin, je avtorica postavila v družbeno-zgodovinski okvir. Uspešnost gospodarstva, politična umestitev Ljubljane, ki je v času Ilirskih provinc postala prestolnica, po odhodu Francozov pa provincialno mesto, z vsemi posledicami za njeno podobo – vse to je vplivalo tudi na zeleno podobo mesta, pa tudi na naročnike: v 18. stoletju so izhajali iz vrst plemstva in duhovščine, v 19. stoletju, ko cvetita industrija, obrt in trgovina, pa tudi iz meščanskih vrst; izmed pomembnejših omenja Fidelisa Terpinca in njegov vrt v Fužinah.

Delo Ines Unetič je dragocen prispevek k raziskovanju in dožemanju vrtno arhitekture na Slovenskem. Čeprav je svoje raziskave omejila na območje Ljubljane, so rezultati lahko – vsaj deloma – referenčni in dobro izhodišče za raziskave na Kranjskem. S svojim delom je deloma razbila pogosto izgovorjen stereotip, da je bila Ljubljana zgolj neka provincialna prestolnica ene izmed dežel Habsburške monarhije. Da to ne drži, dokazuje z nekaterimi vrtnimi zasnovami (vrtovi grofov Turjaških ob Knežji palači, vrtovi grofov Lamberg ob Cekinov gradu (nekdanj Leopoldsrue), Guvernerjevi vrtovi ob škofijski palači, Zoisovih vrtov ...), pa tudi z razgledanostjo kranjskega plemstva, ki je v svojih knjižnicah hranilo najsodobnejšo literaturo o vzgoji rastlin, vrtnemu oblikovanju in drugih, ki se navezujejo na tematiko vrtov. Povezovanje ljubljanskih vrtov z imeni nekaterih italijanskih kiparjev in arhitektov kot Francesco Robba in Candido Zulliani se (vsaj zaenkrat) ne zdi-jo upravičene.

Knjiga je dober pregled zgodovine oblikovanja zelenih površin Ljubljane, kakršnega še nismo imeli, dopolnjen z obsežnim seznamom literature in zgodovinskih virov. Odlično izhodišče za nadaljnje raziskave.

Darija Mavrič Čeb